

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 18.01.2022
Kabul Tarihi / Accepted date	: 18.04.2022
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2022

Atıf / Citation

Alişova Demirdağ, E. (2022). Eksilti Bağlamında Azerbaycan Türkçesinde Elliptik Cümleler. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*, 6. Cilt, 1. Sayı, 79-88.

EKSİLTİ BAĞLAMINDA AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE ELLİPTİK CÜMLELER
Elliptical sentences in Azerbaijan Turkish with elliptical context
ELZA ALIŞOVA DEMİRDAĞ¹

Öz

Eksilti, yazılı ve sözlü anlatımda bazı dil birimlerini, yine o dilin kuralları çerçevesinde derin yapıda bırakan bir dil olayıdır. Yazarken veya konuşurken konuşmaya canlılık katmak, akıcılık sağlamak, tekrardan kaçınmak, tasarruf etmek, vurgu yapmak vb. gibi nedenlerden dolayı dilde çeşitli eksilti yapıları. *Hafz, eksiltim, eksilti, eksiltili anlatım, düşüm, düşürme, kısaltma, sıfır tekrar, elips* vb. gibi çeşitli terimlerle adlandırılan eksilti, Türkiye Türkçesinde ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi konusunda karşımıza çıkar ve sestem cümleye kadar geniş bir alanda inceleme konusu sağlar. Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesinde cümlede eksilti konusu ele alınacaktır. Azerbaycan Türkçesinde elliptik cümle olarak isimlendirilen bu dil olayı, “ellipse benzer, ellips şeklinde, cümlede kolaylıkla anlaşılabilir kelimenin düşürülmesine bağlı” şeklinde açıklanmaktadır. Bağımsız kullanılabilen yardımcı cümle statülü elliptik cümleler, konuşana az kelime kullanarak birçok düşüncüyü açıklama imkânı sağlayan cümle türüdür. Yardımcık, yarım cümlelerin içerisinde incelenen elliptik cümleler, yazılı ve sözlü anlatımda yüklem düşürülmesidir. Yüklem düşürülmesi iki şekilde karşımıza çıkar: 1. Metne bağlı düşürülme, 2. Elliptik düşürülme. Metne bağlı düşürülmede yüklem eksiltildiği metne bağlıdır ve tekrardan kaçmak için düşürülür. Bu tür cümlelerde düşürülmüş, yani eksiltilmiş yüklemi metnin önceki cümlelerine göre yerine koymak mümkündür. Yüklemi düşürülen yardımcı cümlelerin diğer çeşidi ise elliptik cümlelerdir. Elliptik cümlelerde düşürülen yüklem, metne göre değil cümlenin kendi öğelerine ve anlamına göre belirlenir. Bu bağlamda metne bağlı düşürülmede metnin dışında kullanım söz konusu olmazken elliptik cümleler bağımsız olarak kullanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Elliptik Cümle, Eksilti, Yüklem, Söz Dizimi.

¹ Doç. Dr., Girne Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, Girne/ KIBRIS. El.mek: elzaalishovademirdag@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0320-8996>

Abstract

Elliptic is a language phenomenon that leaves some language units in a deep structure in written and oral expression within the framework of the rules of that language. While writing or speaking, various declensions are made in the language for reasons such as adding vitality to the speech, ensuring fluency, avoiding repetition, saving, and emphasizing. The ellipsis, which is called by various terms such as memorizing, ellipsis, declension, abbreviation, zero repetition, and ellipse, appears in Turkey Turkish in terms of phonology, morphology, syntax, and provides a wide range of studies from sound to sentence. In this study, the subject of ellipsis in the sentence in Azerbaijani Turkish will be discussed. This language phenomenon, which is called elliptic sentence in Azerbaijani Turkish, is explained as "like an ellipse, in the form of an ellipse, depending on the reduction of the easily understood word in the sentence". Elliptical sentences with half sentence status, which can be used independently, are a type of sentence that allows the speaker to explain more opinions by using fewer words. Half and elliptical sentences, which are examined in half sentences, are the reduction of the verb in written and oral expression. Dropping the verb comes in two ways: 1. Text-based drop, 2. Elliptical drop. In textual reduction, the reduction of the verb depends on the text and is dropped to avoid repetition. In such sentences, it is possible to replace the abbreviated verb according to the previous sentences of the text. The other type of semilunar sentences with reduced verbs is elliptic sentences. The verb dropped in elliptical half sentences is determined not according to the text, but according to the elements and meaning of the sentence itself. In this context, while there is no use of outside the text in the text-based drop, elliptical sentences are used independently.

Keywords: Azerbaijani Turkic, Elliptic Sentence, Ellipsis, Verb, Syntax.

1.Giriş

Eksilti, dilde en az çaba yasasına bağlı olarak bir kelimenin, kelime grubunun, cümle ögesinin cümlede herhangi bir anlam karışıklığına yol açmamak şartıyla düşürülmesidir. Eker, en az çaba yasasını "konuşma sırasında, olabildiğince az enerji harcama, minimum enerji düzeyine düşme eğilimi" olarak nitelendirerek dilin canlılık niteliğini, yani ses, şekil vb. değişikliklerin çok önemli bir bölümünün buna bağlı olduğunu belirtir (2010: 28). Eksilti, yazılı ve sözlü anlatımda bazı dil birimlerini, yine o dilin kuralları çerçevesinde derin yapıda bırakan bir dil olayıdır. Vardar, konuyu "Olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan, ama anlamayı aksatmayan dizim. Eksilti ürünü biçimler, ya durum ya da dilbilgisi açısından kolayca kavranabilecek, eksik yanı herhangi bir güçlük olmadan giderilebilecek biçimlerdir." (2002: 92) şeklinde açıklar. Korkmaz'a göre "Anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlenin bazı öğelerinin atılıp eksilti olarak kullanılması olayı. Bu olayda, bazı ses veya kelimelerin atılmış olduğu halde, anlamı aksatmayan kendine özgü bir dil biçimlenmesi, bir biçim bütünlüğü vardır." (2010: 81). Türkçe Sözlükte (2005) eksilti, "Anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimedeki eklerin veya bir cümledeki kelimelerin azaltılarak kullanılması olayı, elips." olarak açıklanmaktadır.

Amacı tasarruf veya kolaylık sağlamak olan eksilti, yazılı veya sözlü iletişimde bazı dil birimlerin dilin kendi kuralları doğrultusunda derin yapıda bırakılmasıdır ve eksiltelerin yüzey yapıya taşınması işlemi kişilere göre değişmez: "Vericinin zamandan ve emekten tasarruf amacıyla yüzey yapıya taşımadığı ama ipuçlarını yüzey yapıda vererek alıcı tarafından varsayılmasını istediği dilsel göstergeler olabilir. Bu durum, yüzey yapıda alıcının doldurması gereken boşluklar olduğunu gösterir. İşte bu boşlukların "eksilti" niteliği taşıyanların tüm alıcılar tarafından aynı tarzda doldurulması gerekmektedir. Eğer eksilteleri derin yapıdan yüzey yapıya taşıma işlemi, dil bilgisi kuralları doğrultusunda yapılırsa derin yapının çeşitlilik göstermesi söz konusu olamaz; derin yapı kişilere göre değişkenlik göstermez." (Üstünova, 2010: 700-702). Eksilti, genel olarak sözcük ve cümle düzeyinde ele alınmaktadır. Gümüşatam

(2013), Türkçede eksilti türleri içerisinde ses düzeyindeki eksiltelerin göz ardı edildiğini belirterek konuşma ve yazı dilindeki eksiltilere dikkat çeker. Araştırmacı, Türkçede gerçekleşme yerine ve şekillerine göre eksiltiyi sözcük düzeyinde gerçekleşen eksilti (ses-hece, ek ve sözcük parçalarında), söz dizimi düzeyinde gerçekleşen eksilti (kelime gruplarında ve cümlede), metinde eksilti ve internet yazışmalarında eksilti olarak inceler. Bu çalışmada cümlede eksilti konusundan hareketle Azerbaycan Türkçesinde cümle düzeyinde eksilti ele alınacaktır.

2. Türkiye Türkçesinde Cümlede Eksilti

Türkiye Türkçesinde cümlede eksilti için *kesik cümle*, *eksiltimli cümle*, *eksiltili cümle* vb. gibi terimler kullanılmaktadır. Dizdaroğlu, çoğu zaman yüklemi, kimi zaman da başka ögesi kullanılmayan cümleyi kesik cümle olarak nitelendirir. Kesik cümlelerin anlatıma duyusalılık kazandırdığını belirten araştırmacıya göre “Yüklemin bulunmayışı, tümceyi anlamsız bırakmaz, tersine, anlamı daha etkili kılar.” (1976: 274). Ediskun’a göre “Ya sonu dinleyince belli olduğu, ya da söze bir duyusalılık kazandırmak istedikleri zaman, yazarlar ya da konuşanlar, sözlerini yarıda kesmek gereğini duyarlar. Bu kesik cümlelere eksiltili (elliptique) denir. Tabelalardan, ilanlardan, afişlerden başlayarak edebi yazılara kadar hemen her yazıda ya da konuşmada eksiltili cümlelere rastlayabiliriz.” (1990: 390). Demir, eksiltiyi cümlede sözcük düşmesi, kesik cümle olarak ele alır: “Anlatımda durgunluğu sağlamak, yinelemelerden kaçınmak için cümleden kimi öğelerin çıkartılmasına cümleden sözcük düşmesi denir. Cümleden çıkartılan ögenin anlamı, cümlede kalan öğeler üzerine geçtiğinden bu tür anlatımlarda anlamda eksiklik olmaz, tersine cümlelerin anlatım gücü, duygu değeri artar. Vurgu ve tonlama kolaylaşır, bu da anlatıma akıcılık, açıklık sağlar.” (2004: 258-259). Günay, cümledeki eksilti için “Türkçede bir soruya yanıt olarak tek başına kullanılabilir. Bu tür anlatımda bağlamdan ve yüklem çekim eklerinde özneyi bulabiliriz. İyelik eki (sıfat ya da adıl) ile de eksiltili yapıda tümceler oluşturmak olasıdır. “-ki” eki ilgi adılı görevinde bir ad ya da iyelik takımının belirtilen ögesine ulandığında, bu ek belirtilen ögenin yerini tutabilir. Geçişli çatıda kullanılan yüklem nesnesi eksik kullanılabilir. Belirteçler de yüklemsiz kullanılabilir. Bu durumda yüklemi bağlamdan çıkarmak gerekir. Özne ve tamlayan ögesinin gerçekleşmediği anlatım biçimlerinde, sırasıyla yüklem kişisayı belirleyicileri ile özneyi, iyelik ögesi de iyelik belirleyicileriyle tamlayan ögeyi biçimsel olarak belirler. Nesne ya da yüklem sözlüksel olarak kullanılmadığı anlatım biçimlerinde yüklem ve belirtecin kendisi, her ikisini de sözdizimsel olarak belirlerler.” (2003: 84-85) şeklinde açıklama yapar. Delice, cümlede eksiltiyi “Eksiltili cümle, cümlede zorunlu olarak bulunması gereken öğelerden birinin eksiltilmesi yoluyla ortaya çıkmaktadır. Eksiltme, bağlı-sıralı cümlelerde ortak olan öge için dilbilgisel bir yoldur. Bağlı-sıralı cümle dışındaki cümlelerde ise üslup açısından metin bağlamına gönderme yapma yahut söylenecekleri dinleyici veya okuyucunun tamamlamasına bırakma yoluyla ortaya çıkar. Bu doğrultuda, karşılıklı konuşma içeren metinlerde söz bütünlüğünden dolayı önceden zikri geçen herhangi bir unsura gönderme yapılarak cümle eksiltili kurgulanabilir.” (2012: 169) şeklinde açıklar. Aktan, günlük konuşmalarda yer alan ve bazı öğeleri kesilerek veya fiili kullanılmadan söylenen cümleleri eksiltili cümle olarak tanımlar: “Atasözleri ile deyimlerde, günlük konuşmalarda, karşılıklı konuşmalarda daha çok etkileyici olmak, söze daha çok duygusal katmak için eksiltili cümlelere başvurulur.” (2016: 132). Eksiltinin korku, çekinme, kızgınlık, heyecan, ürperti gibi değişik duygusal nedenleri olduğunu belirten araştırmacı, soru cümlelerine verilen tek kelimelik cevapları da eksiltili cümle olarak ele alır. Hatiboğlu (1982: 161), genellikle yüklemi bazen de başka öğeleri söylenilmeden kullanılan cümleyi kesik cümle; Özkan ve Sevinçli (2012), konuşma veya anlatım esasında genellikle yüklemi, bazen de başka bir ögesi kullanılmayan cümleyi eksiltili cümle olarak tanımlar. Kahraman, yüklemi açıkça söylenmeyen ya da yüklemdeki ekfiil çekim ekleri düşürülen cümleleri eksiltili veya kesik cümle olarak tanımlar. Araştırmacıya göre “Yüklem dışındaki öğelerin bir cümlede bulunmayışı, o cümlelerin eksiltili sayılmasını gerektirmez. Çünkü Türkçede bir cümlede yüklem dışındaki öğelerin açıkça yer alması bir zorunluk değildir.” (2001: 220). Özmen de eksiltili cümle olarak sadece yüklemi düşürülen cümleleri ele alır: “Yüklemi düşürülen, eksiltilen cümle, eksiltili cümledir. Bir

cümlelerin var olması için, yüklem bulunması yeterli ve şart olduğu için, yüklemi bulunmayan cümleler eksiltili cümledir. Yüklem dışındaki öğelerden herhangi birinin kullanılmaması, cümleyi eksiltili cümle yapmaz; ancak özne gizli veya saklı (meçhul) olabilir.” (2016: 196). Karaağaç, “Genellikle sözlü dil kullanımında yer alan ve bazı öğeleri eksiltiyle söylenip anlamı dinleyen anlayışına bırakılan veya yüklemi kullanılmadan yargı bildiren cümledir. Yüzeysel yapılarıyla bir cümle bütünlüğünden uzak olan, derin yapıları, sözlü dil kullanımının çeşitli öğeleriyle, yargı bildiren cümle olarak algılanan cümleler eksiltili cümlelerdir.” (2013: 517) şeklinde tanım yapar. Yazar, ünlemler, ünlem öbekleri, cümle başı edatları ret ve kabul, onay veya inkâr sözlerinin tek başına kullanımı olan cümleleri eksiltili cümle veya söz cümle olarak nitelendirir.

Eksilti yapılırken önemli olan cümlede anlam kaybının olmamasıdır. Bu bağlamda eksilti, “anlam kaybına yol açmamak koşulu ile bir tümce içinden zamanla bazı sözcükleri atma işi ya da kullanılmayıp anlatımda eksikliğe neden olmayacak sözcüklerin düşürülmesi” olarak tanımlanmaktadır (Günay, 2003: 67-68). Gümüşatam, eksiltili cümlede eksiltimlerin belirlenmesinin kolay olduğu görüşündedir: “Ancak derin yapı içine gizlenen ve eksiltili cümle tanımına uymayan cümleler içinde de eksiltim yaşanmış olabilir. Karşılaştırma amaçlı cümlelerde, örtük anlatımlarda cümle kurucuları söylenmesine rağmen, derin yapıya gizlenen bir örtük anlam bulunur. Böylesi cümlelerde eksiltimi keşfetmek, metin çözücünün yoğun dikkatini gerektirir. Konunun daha iyi anlaşılması için karşılaştırma cümleleri esas alınabilir.” (2013: 1548)

Türkiye Türkçesinde eksiltili cümle konusunda farklı tanım ve görüşlerle birlikte genel eğilime göre cümlede yüklemi bazen de başka öğeleri kullanılmayan cümleler, eksiltili cümleler olarak kabul edilmektedir. Daha çok konuşma metinlerinde ve eserlerdeki diyalog cümlelerinde karşımıza çıkan eksiltili cümleler, dilde kanaat prensibi sonucu cümle öğelerinin düşürülmesi olayıdır. Düşürülen öğeler önceki cümleler, eksik cümledeki ekler veya bağlam sonucu belirlenmektedir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde tüm cümle öğeleri değil sadece yüklem düşürülmesi eksilti, ellips olarak ele alınır. Yüklem dışında düşürülen ve metne göre tekrar yerine konulabilen öğeli cümleler, yardımcı (yarım) cümle içerisinde incelenir. Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesinde cümlede eksilti bağlamında elliptik cümleler incelenecektir.

3. Azerbaycan Türkçesinde Eksilti

Eksilti, İzahlı Dilcilik Terimleri Sözlüğünde (2018: 125) ellipsis maddesi başlığı altında “Cümlede düşürülmüş kelimenin kolayca yerine koyulmasından oluşan retorik soru. İfadenin herhangi bir elementinin çıkarılması. Çıkarılmış unsur metne, yapıya bağlı olarak kolayca yerine konabilir. Edebi dilden farklı olarak konuşma dilinde yaygın olan lengüistik olay.” şeklinde açıklanmaktadır. Dilde kanaat prensibi sonucu oluşan ellipsis, herhangi bir durumla ilintili olarak cümlede muayyen anlama sahip ögenin eksiltilmesiyle ortaya çıkan lengüistik olaydır ve daha çok üslup özelliği taşır. Bu olay, anlatıma canlılık ve özlülük katar. Sentaksta gerçekleşen ellipsis, yüklem düşmesiyle oluşan cümlelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda yüklemi ellipsise uğrayan cümleler, elliptik cümlelerdir.

4. Azerbaycan Türkçesinde Elliptik Cümleler

“Ellipsis hadisesine maruz kalmış, ellipsis ile alakalı, bağlı olan.” (İDTS, 2018: 125) olarak açıklanan elliptik cümleler, yüklemi eksik cümlelerdir. Azerbaycan Türkçesinde elliptik cümleler, yardımcı (yarım) cümlelerin içerisinde incelenmektedir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde cümleler, temel öğelerin ve yardımcı cümle öğelerinin bırakılıp bırakılmamasına (kullanılıp kullanılmamasına) göre bütöv (bütün) ve yardımcı (yarım) cümleler olarak sınıflandırılır². Cümledeki fikrin ifadesi için gereken tüm cümle öğelerinin kullanıldığı

² Daha detaylı bilgi için bk., Alişova Demirdağ, E. (2021) Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi (Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırmalı Olarak), Kesit yayınları, İstanbul, s. 316-319.

cümleler bütün cümlelerdir. Bütün cümlelerdeki bazı öğelerin bırakılması, eksiltilmesi yardımcı cümleleri oluşturur. “Bırakılmış (düşürülmüş, eksiltilmiş) öğeleri metne, duruma, cümleyi oluşturan öğelerin şekil ve anlamına esasen yerine konulabilen cümlelere yardımcı cümleler denir.” (Kazımov, 2010: 200). Buradaki yarım anlayışı öznesi kullanılmayan cümlelere ait değildir. Öznesi I. ve II. şahısta olup kullanılmayan cümleler bütün cümlelerdir. Yardımcık cümlelerde bir veya birkaç cümle ögesinin bırakılması adi bir sentaktik kuraldır. Bu durum, yardımcı cümlelerin daha büyük sentaktik yapının parçası olarak kullanılması ve orada bırakılan öğelerin diğer (genelde birinci) parçalarında kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bırakılan öğeler yerine konduğunda yarım cümlelerin mevcut sentaktik yapısı ve üslubu değişir.

Yardımcık cümleler yeni cümle türü değildir. “Cütterkibli³ ve tekterkibli cümlelerin muayyen ögesi veya öğeleri bırakıldığında, yani kullanılmadığında yardımcı cümle oluşur. Buradaki yarım, eksik anlamıyla fikir, düşünce eksikliği değil, forma, şekil, gramatikal eksiklik kastedilmektedir. Yani, konuşmada ve yazıda tekrara yol vermemek için bazı öğelerin ihtisarı sonucu yardımcı cümleler oluşur.” (Alışova Demirdağ, 2021: 316). Budagova, yardımcı cümleleri iki gruba ayırır: “Kontekstual yardımcı cümle, yani düşürülmüş ögesi ya önceki cümlelerde ya da mevcut cümlelerin bileşenlerinin birinde olan veya cümle öğelerinin biriyle belirlenen yardımcı cümleler. Elliptik cümleler, düşürülmüş ögesi mevcut cümlelerin veya metnin genel anlamına göre belirlenen yardımcı cümleler.” (1963: 170).

Azerbaycan dilçiliğinde yardımcı cümleler, genel kabul edilen görüşe göre metni (kontekstual) yardımcı cümleler, situativ, situasiya ile ilgili (duruma bağlı, durumsal) yardımcı cümleler olarak ikiye ayrılır. Metni yardımcı cümlelerde düşürülmüş, eksiltilmiş öge önceki veya sonraki cümleye istinaden yerine konabilir veya tasavvur edilir. Situativ, durumsal yardımcı cümlelerde ise düşürülmüş, eksiltilmiş öge duruma, jest ve mimiklere göre belirlenir. Örneğin, *Ne istiyorsun? Para.* cümlesi metni yardımcı cümledir ve düşürülmüş, eksiltilmiş ögeyi daha önceki cümleye göre belirlemek mümkündür. *Geliyorlar!* cümlesinde ise gelenin adam, araba, tren, uçak, otobüs vd. olduğu durum, jest ve mimiklerle belli olur. Fakat bu iki yardımcı cümle türü arasında kesin sınırlar çizmek doğru değildir: “Bedii eserlerde mevcut durum tasavvur edilir ve sonuçta metinle situasiya (durum) birleşmiş olur.” (Kazımov, 2010: 204).

Yardımcık cümleler, temel öğeleri (biri veya her ikisi), yardımcı öğeleri (biri veya birkaçı), temel ve yardımcı öğelerin bir kısmı bırakılan (düşürülen, eksiltile) cümleler olarak sınıflandırılır. Yardımcık cümleler içerisinde yüklem düşürülmesi (eksiltilmesi), farklı bir başlıkta - elliptik cümleler olarak incelenir: “Yardımcık (yarım) cümlelerin hususi ve ilgi çekici grubunu elliptik cümleler oluşturur. Bu cümlelerin temel özelliği şundan ibarettir ki, onların terkiplerinden fikrin tamlığı (bütünlüğü) için esas olmayan ve ihtiyaç olsa bile çok kolayca tasavvur edilen, kontekste ifade edilen genel anlama göre yerine getirilmesi mümkün olan yüklemi düşürülür.” (Efendiyeva, 1963: 118). Budagova ise konuyu “Elliptik cümleler, fikrin muayyen ifade şeklidir. Bunlar fiil, bazen de isimden oluşan yüklem bütünlükte veya ikinci kısmının bırakıldığı cümlelerdir. Böyle cümleler fikrin daha ifadeli ve kanaat yoluyla ifadesine hizmet eder.” (1963: 173) şeklinde tanımlar. Mirzade, elliptik cümlelerin dilde çok eskiden itibaren kullanıldığını belirtir: “Daha orta asırlarda dilde kullanılan bu tür cümlelerin varlığı elliptik cümle çeşidinin dilimizde kadim olduğunu ispatlamaktadır. Dil faktörleri gösterir ki, elliptik cümleler daha çok şiir dilinde kendine yer etmiş ve mısraları kelimelerin tekrardan azat etmiştir: *Her kamaştan şeker olmaz her tikenden taze gül (olmaz) (Nesimi).*” (1968: 112).

Kazımov, konuyu yardımcı cümleler başlığı altında inceler: “Yüklem bırakılması, iki şekilde kendini gösterir: metni bırakılma, elliptik bırakılma. Metni bırakılmada, yüklem ihtisarı metinle ilgili olur. Metinde, önceki cümlelerde işlenen yüklem “malum olan”ı bildirdiği için tekrar edilmez ve bırakılır. Yüklem bırakılmış yardımcı cümlelerin bir çeşidi de elliptik cümlelerdir. Elliptik yardımcı cümlelerde bırakılmış yüklem, metne göre değil, cümlelerin kendi

³ Cütterkibli anlamıyla her iki temel ögenin, tekterkibli anlamıyla ise temel öğelerden sadece birinin kullanıldığı cümleler kastedilmektedir. Daha detaylı bilgi için bk., Alışova Demirdağ, E., age.

öğelerine ve mazmununa göre belirlenir.” (2010: 206). Halilov, yüklemi bırakılan (eksiltelen) yardımcı cümle başlığı altında elliptik cümleleri şu şekilde tanımlar: “Dilde yüklem bırakılmasına (eksiltilmesine) iki şekilde rastlamak mümkündür. Birincisi, kontekstual bırakılma (eksiltileme), ikincisi elliptik bırakılma (eksiltileme). Kontekstual (metni) bırakılmada (eksiltilemede) yüklem metin dâhilindeki önceki cümlede kullanılmış olur. Elliptik yardımcı cümlede yüklem bırakılmasını (eksiltilemesi) metne göre değil cümlenin kendi öğelerine ve mazmununa göre belirlemek mümkündür.” (2017: 206-207). Metni bırakılmada yardımcı cümleler metnin dışında anlam ifade etmedikleri halde elliptik cümleler bağımsız olarak kullanılabilir ve metne ihtiyaç duymazlar. Yardımcı cümlelerin bir çeşidi olan elliptik cümleler yapı ve gramatikal olarak yarım, eksik olsalar da mazmun olarak bütün cümlelerdir. Söylenen fikrin manası yüklem olmadan da anlaşıldığı için bu tür cümlelerde yerine getirilmiş yüklem yardımcı görevindedir. Yüklem eksiltilemesi cümlenin genel anlamına etki etmez ve yüklem semantik yükünü diğer öğeler üstlenir. Yüklem tümünün değil, bir kısmının eksiltildiği durumlar da olur. Kazımov, bu tür cümlelerde hem metni hem de elliptik eksiltileme olduğunu belirtir: “Bütünlükte değil, yüklem bir kısmının bırakıldığı haller de var. Bu hal hem metni, hem de elliptik bırakılmaya aittir. Frazelji (kalıp) vahitle ifade olunan yüklem “verilen” kısmı bırakılabilir. Surxay. **Razı kaldın?** Ziyet. **Kaldım.** (2010: 206). Bütün ve yarım cümleler arasında duran elliptik cümleler müstakil kullanılabilen yardımcı cümleler olarak da nitelendirilir.

Yardımcı cümlelerle elliptik cümleler arasında bazı farklar vardır. Yarım cümlelerde de herhangi bir öge eksiltilir. Fakat buradaki eksiltilemeyle elliptik cümlelerdeki eksiltileme arasında fark vardır. Yardımcı cümlelerde yüklemle birlikte diğer öğeler de eksiltildiği halde, elliptik cümlelerde sadece yüklem eksiltilir: “Bütün yüklemsiz cümleler dilcilikte uzun yıllar düşürülmüş ögesi tekrar yerine konulabilen cümleler grubuna dâhil ediliyordu. Fakat, diğer cümle türlerinden farklı olarak burada ellipsise uğramış ögenin veya cümle yapısının onarımına ihtiyaç olmaz, aksine yerine konmuş kelime veya ifade fikrin ifadesine ağırlık katar. Bu yüzden bu tip konstrüksiyonlarda ellipsis: herhangi leksik ve sentaktik vahidin yokluğu hissedilmez.” (Hebibova, 2009: 18).

Yardımcı cümle: Ana, bu üzükleri çokdan saxlayırsan?

- Çokdan. “Anne, bu yüzükleri uzun zaman mı saklıyorsun? Uzun zaman.” (Kerimzade, 2002: 8)

Elliptik cümle: Səndən nə yaxşı qardaş? (gəlmisən). “Senden ne iyi, kardeş (gelmişsin). (Kerimzade, 2002: 49)

Elliptik cümlelerde fikrin anlaşılması için metne ihtiyaç yoktur. Elliptik cümleler, yüklemi eksiltilmesine rağmen tam anlamıyla cümle kriterlerini karşılayan cümle türüdür. Bu tür cümlelerdeki yarım, eksiklik anlamı sadece gramatikal tahlil zamanı ortaya çıkmaktadır: “Ellipsisli cümle kuruluşunu yalnız forma olarak, dış görünüş bakımından deformasyona uğramış gibi kabul etmek mümkündür.” (Abdulla, 2016: 97) Elliptik cümlelerde herhangi kelime veya ifadenin kullanılmaması fikir eksikliği yaratmaz. Çünkü semantik bağımsızlık elliptik cümlelerin temelini oluşturmaktadır.

Metne canlılık, etkileyicilik, özlülük getiren elliptik cümleler üslup bağlamında konuşma dilinde çok sıkça kullanılmaktadır. Elliptik cümlelerin kullanım alanı diğer cümle türleriyle mukayesede dardır: “Konuşma dilinde çoğu zaman situasiz (duruma bağlı olmadan), yazılı metinlerde ise kontekstsiz (bağlamsız) bağımsız fikir ifade ederler. Birçok durumlarda ise bu tür cümleler konuşma koşuluna, yani duruma bağlıdır.” (Hebibova, 2009: 18). Bunun dışında elliptik cümlelerdeki etkileyicilik, reklam metinlerinde, siyasi afişlerde vd. kullanımını mümkün kılmaktadır.

Elliptik cümlelerde yüklem düşürülmesi bir maksada bağlıdır. Yapılacak işin maksadı, zamanı, sebebi, yeri vd. vurgulanması ön plana çıkar. Bunun dışında sentaktik paralellik

(benzerlik) ellipsisi doğuran nedenlerin başında gelir. Bir defa kullanılan ve belli olan bileşenin diğer cümlelerde kullanımına ihtiyaç duyulmadığında ellipsis oluşur. Örneğin, *Hırsız kalana yanar, ev sahibi gidene*. Memmedov, paralel yapılar da oluşan bu dil olayını anaförük ellipsis olarak nitelendirir: “Anaförük ilişki bu veya diğer komponentin (bileşenin) paralel konstrüksiyonlarda (yapıda) tekrarı sonucu yaranır. Kontekstual (metne bağlı) ihtisarı hususi çeşidi olan anaförük ellipsis bir ögenin birleşik cümlelerin diğer terkip hisselerinde başka leksik vahitle ifade olunmadığı anaförük ilişkili birleşik cümlede ortaya çıkar. Ellipsis sonucu bir kere kullanılmış komponent (bileşen) diğer paralel cümlelerde ihtisar olunur. (eksiltir).” (1981: 74). Anaförük ellipsis olayı, ortak yükleme sahip birleşik cümleler için karakteristik özelliktir. Bu olay, daha çok atasözleri ve deyimlerde gözlemlenir. Örneğin, *Bebek sütsüz büyümmez, pamuk susuz. Tövbe tokluktan, kavga açlıktan olur*. Burada yüklem eksiltilmesi cümlelerin semantik anlamını bozmaz.

Azerbaycan Türkçesi gramerlerinde elliptik cümleler iki başlıkta incelenir: metni düşürülme (eksiltirme), elliptik düşürülme (eksiltirme).

Metni düşürülme/ eksiltirme: Metni düşürülmede yüklem eksiltilmesi metne göre yapılmaktadır. Daha önceki cümlelerde kullanılan yüklem “malum olanı” bildirdiği için tekrar edilmez ve eksiltir. Bu tür cümlelerde yüklem önceki cümleye göre belirlenerek yerine konulabilir.

- Səni tutqun görürəm, ay mənim sultan oğlum. Yənə kim sənin qanını qaraldıb?
- İstəkli kürəkənimiz (**qaraldıb**). “Seni üzüntülü görüyorum, ay benim sultan oğlum. Yine kim senin canını sıkımsı? Sevimli damadımız (sıktı). (Kerimzade, 2002: 27)
- Yaşşı, Seymur, sənin toyunu haçan eləyirik?
- Uzaq gələcəkdə (**eləyirik**). “İyi, Seymur, senin düğünü ne zaman yapıyoruz? Uzak gelecekte (yapıyoruz).” (Anar, 2003: 332)
- Xeyir ola kiminlə söhbət eləyirdin?
- Bizim brigadirlə (**söhbət eləyirdim**). “Hayır ola, kiminle konuşuyordun? Bizim ustabaşıyla (konuşuyordum). (Şihli, 2005: 16)

Elliptik düşürülme/ eksiltirme: Elliptik yarım cümlelerde eksiltilmiş yüklemi, metne göre değil cümlelerin kendi öğelerine ve mazmununa göre belirlemek mümkündür. Metni bırakılmada yarım cümleler metin dışında açık anlam ifade etmezler. Elliptik cümleleri bağımsız olarak kullanmak mümkün olduğu için metne ihtiyaç duymazlar. Daha çok slogan ve emir cümleleri şeklinde karşımıza çıkan elliptik cümlelere Kazımov, (2010: 206), buluşma ve ayrılma sırasında kullanılan *Sabahnız xeyir (Günaydın), Salam! (Selam), Axşamınız xeyir! (İyi akşamlar) Hər vaxtınız xeyir! (Tünaydın) Salamət (Sağlıcakla)* vb. gibi cümleleri de dahil eder.

Elliptik cümlelerde eksiltilmiş yüklem cümlelerin mazmununa göre belirlenir. Burada yüklem eksiltilmesi fikrin tam olarak verilmesini engellemez. Tam tersi burada yüklem yerine konması cümleye ağırlık katar.

Ata qamçı, eşşəyə biz (**vurarlar, lazımdır**). “Ata kamçı, eşşə biz/tığ (vurulur, lazım).”

Dəliddən doğru xəbər (**eşid**). “Deliden doğru haber (işit).

El hara, sən də ora (**get**). “El nereye, sen de oraya (git).

Dişsiz ağız, dəyirmansız daş (**kimidir**). “Dişsiz ağız, değirmensiz taş (gibidir).

Dost ürəyi dost ovcunda (**gerek olsun**). “Dost yüreği dost avcunda (olmalı).”

Yaz gününün yağışı, ər arvadın savaşı (**kimidir**). “Yaz gününün yağmuru, karı kocanın kavgası (gibidir).”

Arvadı ahıl gözüylə, atı cahıl gözüylə (**gör, seç**). “Avradı yaşlı gözüylə, atı delikanlı gözüylə (gör, seç).”

Gecənin xeyrindən gündüzün şəri (**yaxşıdır**). “Gecənin hayrından sabahın şəri (iyidir).”

Başa düşənə milçək səsi (**kifayətdir**), düşməyəne zurna-qaval (**da kar eləməz**). “Anlayana sinek səsi (kafi), anlamayana davul zurna (da fayda etmez).”

Niyətin hara(**dır**), mənzilin ora(**dır**). “Niyətin nereye, mənzilin oraya.”

Kişi sən bayıra...(**çık**). “Adam, sen dışarı (çık).” (Rehimov, 2005: 200)

Həmişə gəzməkdə, qonaqlıqda (**olasınız**). “Her zaman gezmede, misafirlikte. (olasınız).” (Efendiyev, 2006: 140)

Həmişə evinizdə, eşiyinizdə (**olasınız**). “Her zaman evinizde, eşiginizdə. (olunuz).” (İbrahimov, 1998: 245)

Yapısına görə elliptik cümələr basit və birləşik elliptik cümələr olaraq ikiye ayrılır. Basit elliptik cümələr, aynı zamanda yüklem türünə görə fiili habersiz elliptik cümələr (fildən oluşan yüklemi eksiltilmiş elliptik cümələr) ve ismi habersiz elliptik cümələr (isimden oluşan yüklemi eksiltilmiş elliptik cümələr) olarak da sınıflandırılır.

Basit Elliptik Cümələr

Arvadsız ev, susuz dəyirman (**kimidir**). “Avratsız ev, susuz dəğirmen (gibidir).”

Yüz dəlidən, bir ağıllı (**yaxşıdır**). “Yüz deliden, bir akıllı (iyidir).”

Ağırlığım, uğuluğum odlara,

Baharda mənə hoppanmayan yadlara (**tökülsün**). “Ağılım, uğurluğum odlara, İlkbaharda benime atlamayan yadlara (dökülsün).”

Ata, sənə məktub! (var, göndəriblər). “Ata, sana mektup! (var, gönderipler).” (İbrahimov, 1998: 245)

Birləşik Elliptik Cümələr

Çoban dayağı ilə, gəlin duvağı ilə (**bəlli olar**).

Ağıllıya işarə, dəliyə **kötək** (**yetər, bəsdir**). “Akıllıya işaret, deliye dayak. (yeter, kafidir).”

Bir anaya bir qız, bir kəlləyə iki **göz** (**lazım**). “Bir anaya bir kız, bir kelleye iki göz (lazım).”

Atda qarın, itdə burun (**lazım, olmalı**). “Atta karın, itte burun (lazım, olmalı).”

Ac əlinə düşəni, tox ağızına gələni (**yer**). “Aç eline düşəni, tok ağızına geleni (yer).”

Ya dəvə ölər, ya dəvəci, ya da üstündəki hacı (**ölər**). “Ya deve ölür, ya deveci, ya da hacı.”

Varlığın malı (**çox olar**), kasıbın övladı (**çox olar**). “Zengin malı (çok olur), fakirin evladı (çok olur).”

Nə sənin qızından mənə gəlin (**olar**), nə sənin oğludan mənə kürəkən (**olar**). “Ne senin kızından bana gelin, ne senin oğlundan bana damat olur.” (Hüseynov, 1998: 46)

Anlamlarına görə ise elliptik cümələr, elliptik bildirme, elliptik soru, elliptik emir ve elliptik ünlem cümələri olarak incelenmektedir.

5. Sonuç

Eksilti, dilde az yasa çabasına bağlı olarak bir kelimenin, kelime grubunun, cümle ögesinin cümlede herhangi bir anlam karışıklığına yol açmamak şartıyla düşürülmesidir. Türkiye Türkçesinde ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi konusunda karşımız çıkan eksilti, Azerbaycan Türkçesi söz diziminde eliptik cümle bahsinde karşımıza çıkar. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde eksilti olarak sadece yüklem düşürülmesi ele alınır ve eliptik cümleler olarak isimlendirilir. Eliptik cümleler, yardımcı (öğeleri bırakılmış, eksiltilmiş) cümlelerin içerisinde incelenir. Cümle ögelerinin cümlede kullanılmaması iki şekilde mümkündür: Birincisinde, cümle ögesi eksiltilir ve eksiltilen ögenin metin bağlamında yerine konması mümkündür. Bu tür cümleler, yardımcı cümlelerdir. İkincisinde ise eksiltilen ögenin yerine konmasına ihtiyaç duyulmaz. Hatta bu tür cümlelerde ögenin eksiltildiğini de savunanlar olur. Bu cümleler, eliptik cümlelerdir. Eliptik cümleler, yapı ve gramer olarak eksik, anlam olarak bütün cümledir. Eliptik cümleler, konuşana veya yazana az söz kullanarak çok fikir anlatmak imkanı vermektedir. Yüklem dışında diğer öğeleri eksik cümleler, yarım cümleler olarak incelenir. Yüklem eksiltilmesi iki şekilde kendini gösterir. Birincisi, metne göre eksiltilmedir. Metnin önceki cümlelerinde kullanılan yüklem malum olanı bildirdiği için tekrar kullanılmayarak eksiltilir. Eksiltilen yüklem, önceki cümlelere göre belirlenir. İkincisi, eliptik eksilti olarak isimlendirilir. Eliptik yardımcı cümlelerde eksiltilmiş yüklem metne göre değil, cümle ögelerine ve anlamına göre belirlenir. Eliptik cümleler, bağımsız kullanılabilen özel cümle türüdür. Bu cümlelerin spesifik özelliği kontekstte hatırlanmayan, yani mana bakımından bilginin karşıya iletilmesi için önemli olmayan yüklem bulunmamasıdır. Eliptik cümleler, replik ve diyaloglara has olan, bir veya birkaç ögesi kullanılmayan, bağlam olarak bütün cümlelere uygun olan, bütün olmayan cümle türüdür. Duyusallık, jest, mimik, durum, konuşanın psikolojik durumu ve diğerleri eliptik cümlelerin oluşumunda önemli etkenlerdendir.

Kaynakça

- Abdulla, K. (2016). *Azerbaycan Dili Sintaksisinin Nezeri Problemleri*. Bakü: MTM Innovation.
- Aktan, B. (2016). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Alışova Demirdağ, E. (2021). *Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi (Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırmalı Olarak)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Anar. (2003). *Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Lider.
- Budagova, Z. (1963). *Müasir Azerbaycan Dilinde Sade Cümle*. Bakü: Azerbaycan SSR. EA'nın Neşriyatı.
- Delice, H. İ. (2012). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Demir, T. (2006). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Kurmay Kitap Yayın Dağıtım.
- Dizaroğlu, H. (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: Kalite Basımevi.
- Ediskun, H. (2007). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Efendiyev, İ. (2006). *Seçilmiş Eserleri*. I. Cilt. Bakü: Avrasya press.
- Efendiyeva, E. T. (1963). *Eliptik Cümle, Azerbaycan Dilinin Sintaksisine Dair Tedqiqler*. Bakü: Azerb. SSRİ, EA Neşri, s. 118-121.
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gümüşatam, G. (2013). Eksiltim (Ellipsis) ve Türkçede Eksiltim Türleri. *Turkish Studies*, Volume 8/1, Winter, p.1539-1552.

- Günay, D. (2003). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Halilov, B. (2017). *Müasir Azerbaycan Dili, Sintaksis*. Bakü: Adıloğlu.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- Hebibova, K. (2009). *Müasir Azerbaycan Dilinde Elliptik Cümle*. Bakü, Elm ve Tehsil.
- Hüseynov, İ. (1998). *Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Genclik.
- İbrahimov, H. (1998). *Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Genclik.
- İzahlı Dilçilik Terminleri Lüğeti*. (2018). Editörler: Sadıqova S, Hüseynova, N, Abdullayeba, İ, Novruzova, N, Heseli- Qeribova, Ş. Bakü: Elm.
- Kahraman, T. (2001). *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Ankara.
- Karağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım.
- Kerimzade, F. (2002). *Hudaferin Körpüsü*. Bakü: Elm.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Memmedov, A, Y. (1981). *Ellipsis v Azerbaydjanskom Yazıke*, Diss. kand. filolo. nauyk. Bakü.
- Mirzazade, H. (1968). *Azerbaycan Dilinin Tarihi Sentaksisi*. Bakü: Maarif.
- Özkan, M., Şevinçli, V. (2012). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi (Kelime Çözümlemeli)*. İstanbul.
- Özmen, M. (2016). *Türkçenin Sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Rehimov, S. (2005). *Seçilmiş Eserleri*. I Cilt, Bakü: Şark-Garp.
- Şihli, İ. (2005). *Seçilmiş Eserleri*. I Cilt. Bakü: Şark-Garp.
- Üstünova, K. (2010). Yüzey Yapı- Derin Yapı Kavramları Üzerine. *Turkish Studies International Peroidal For the Languages Literature and History of Turkish o Turkic 5, S4*, s. 697-704.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.